

До разової спеціалізованої вченої ради
ДФ 70.895.061 у Хмельницькому
університеті управління та права
імені Леоніда Юзькова
29000, м. Хмельницький,
вул. Героїв Майдану, 8

ВІДГУК

офіційного опонента доктора юридичних наук, професора,
професора кафедри права Хмельницького національного університету

ПУНДИ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕГОВИЧА

на дисертацію СМІРНОВОЇ ІРИНИ СЕРГІЇВНИ

«Кримінальна відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками за законодавством України та держав Європейського Союзу», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право у галузі знань 08 Право

Ступінь актуальності обраної теми. Актуальність теми дисертаційного дослідження, обраної Смірною Іриною Сергіївною, не викликає сумнівів, оскільки воно присвячено нагально концептуальній як в практичній, так і в науковій сферах тематиці – кримінальній відповідальності за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками за законодавством України та держав Європейського Союзу.

Забезпечення рівноправності громадян незалежно від расової, національної, релігійної, регіональної належності, інвалідності чи інших ознак є одним із фундаментальних принципів правової держави. У правовій доктрині ця проблема розглядається як складова справедливості, людської гідності та соціальної єдності. Рівність перед законом є не лише юридичним, а й моральним і соціальним імперативом, що вимагає системного вивчення. Особливу актуальність тема набуває в умовах глобалізації, міграційних процесів та зростання міжетнічної напруги. Національна правова система, включно з кримінальним правом, має бути ефективним інструментом у запобіганні дискримінації.

Кримінальне право відіграє ключову роль у забезпеченні рівноправності, встановлюючи відповідальність за злочини, що вчиняються з мотивів ненависті або упередження. Особливої уваги заслуговує кримінально-правове реагування на злочини, вчинені з мотивів расової, національної, релігійної чи іншої нетерпимості. Такі діяння становлять підвищену суспільну небезпеку, оскільки порушують не лише права окремої особи, а й підривають засади громадянського миру. Забезпечення рівності потребує також усунення структурної дискримінації у сфері правозастосування. Ігнорування принципу рівності веде до соціальної маргіналізації, правового нігілізму та втрати довіри до державних інституцій.

Особливої уваги потребують групи, які перебувають у вразливому становищі, зокрема особи з інвалідністю, представники національних меншин, релігійні меншини тощо. Порушення прав таких осіб часто відбувається неявно, тому вимагає підвищеної чутливості з боку правозастосовних органів. Відповідальність за дискримінаційні діяння має бути невідворотною та адекватною.

Обрана автором тема дисертації, висновки, пропозиції та рекомендації, які виносяться ним на захист, є актуальними не тільки з доктринальної точки зору. Всебічний аналіз теоретико-прикладних аспектів кримінальної відповідальності за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками, висвітлення напрацювань в означеній сфері, сприятимуть формуванню науково обґрунтованих положень, висновків та рекомендацій з метою удосконалення чинного законодавства та практики його застосування.

Актуальність теми підтверджується також тим, що зазначене дисертаційне дослідження виконане у межах загально-університетської наукової теми Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» (номер державної реєстрації 0117U001009); науково-дослідної теми кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Забезпечення прав людини у сфері боротьби зі злочинністю» (номер державної реєстрації

011U000106) і відповідно до завдань, які містяться у положеннях Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24.03.2021 № 119/2021 № 119/2021.

Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова 25 жовтня 2021 р. (протокол № 3), уточнена 26 березня 2025 р. (протокол № 12).

Ступінь обґрунтованості результатів, представлених здобувачем, наукових положень та висновків, сформульованих у дисертації, та їх новизна

Виконана дисертація може бути охарактеризована як така, що має достатній науково-теоретичний рівень та практичну значимість положень й висновків, що пропонуються її автором.

Дисертанткою коректно сформульовано мету його наукового дослідження, яка полягає у комплексному аналізі проблеми кримінально-правової характеристики відповідальності за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками за законодавством України та держав ЄС.

Авторкою окреслено наступні завдання, спрямовані на досягнення поставленої мети: з'ясувати сучасний стан теоретичного розроблення проблем кримінальної відповідальності за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками за законодавством України та держав ЄС; окреслити основні положення щодо нормативного врегулювання питання кримінальної відповідальності за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками за вітчизняним законодавством, законодавством ЄС та міжнародними нормами, дослідити практику ЄСПЛ по питанню посягання на рівноправність; проаналізувати об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками і уточнити їх зміст; - охарактеризувати дискусійні питання кваліфікуючих ознак порушення

рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками; оцінити обґрунтованість встановлення видів і розмірів покарання за досліджуване кримінальне правопорушення; здійснити порівняльно-правовий аналіз кримінального законодавства держав ЄС про відповідальність за злочинні посягання на рівноправність і з'ясувати можливість використання позитивного досвіду законодавчого конструювання відповідних кримінально-правових норм у правозастосовній діяльності вітчизняного законодавства; сформулювати пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства та практики застосування норми про відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками, включаючи викладення авторської редакції ст. 161 КК України.

Слід констатувати, що аналіз тексту роботи дозволив дійти висновку про те, що завдяки вдалому підбору та компонованню визначених в роботі завдань, окреслена мета досягнута, а зроблені у роботі висновки, пропозиції та узагальнення корелюють її.

Смірною Іриною Сергіївною продемонстровано достатній рівень оперування основними доктринальними категоріями в межах об'єкта та предмета дослідження, які сформульовані як «правовідносини, що виникають у зв'язку з порушенням рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками і застосування заходів кримінально-правового реагування на такі порушення» та «кримінальна відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками, за законодавством України та держав ЄС» відповідно.

Авторкою доведено можливість самостійно проводити належне наукове дослідження основних теоретичних положень та нормативно-правової бази за темою дисертації та доречно використовувати відповідні правничі дефініції,

виокремлювати та формулювати сутність основних проблемних моментів в досліджуваній сфері та пропонувати шляхи їх подолання.

Окрім цього, за результатами ознайомлення з дисертацією можна дійти умовиводу про те, що здобувачка належною мірою оволодів методологією наукової діяльності крізь призму застосування на відповідному професійно-науковому рівні сукупності методів наукового пізнання: системно-структурного, функціонального, статистичного, узагальнення, порівняльно-правового тощо.

Обґрунтованість висунутих наукових положень підкріплюється глибоким аналізом та узагальненням теоретичного та практичного досвіду, залученими і опрацьованими офіційними аналітичними матеріалами і літературними джерелами з фахових питань.

Основні наукові положення, висновки і практичні рекомендації, викладені в дисертації, є достатньою мірою обґрунтованими, логічними і послідовними.

Достовірність та наукова новизна одержаних результатів

Дисертаційна робота Смірної Ірини Сергіївни «Кримінальна відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками за законодавством України та держав Європейського Союзу» складається з трьох розділів, що поділені на десять підрозділів.

Ознайомлення зі змістом дисертації, наукових публікацій автора дає підставу визначити основні наукові положення й висновки, що характеризуються науковою новизною і відображають особистий внесок автора, ступінь їх обґрунтованості та достовірності:

авторське бачення елементів рівноправності громадян як явищ реальної дійсності та ознак складів порушення рівноправності громадян здійснене на базі порівняльного аналізу чинного закону про кримінальну відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками із міжнародними нормами, сучасним кримінальним законодавством держав ЄС та судовою практикою України;

обґрунтування необхідності внесення змін до національного законодавства щодо застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб за порушення рівноправності громадян, а саме: вчинене її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи кримінального правопорушення, передбаченого ст. 161 КК України, в тому числі сприяння, організація, фінансування, підбурювання такою юридичною особою або вчинене фізичною особою на користь, з відома чи в інтересах юридичної особи;

обґрунтована необхідність застосування спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 161 КК України: «Звільняється від кримінальної відповідальності судом особа, яка вперше вчинила кримінальне правопорушення, визнала свою вину, щиро покалася та публічно принесла вибачення за вчинене, примирилася із потерпілим та відшкодувала заподіяну шкоду»;

авторське бачення удосконалення наукового підходу до визначення поняття «захищені ознаки» рівноправності, під якими можна розуміти певні характеристики (рис, які є частиною ідентичності людини), які охороняються законом (визначаються національним і міжнародним законодавством), за якими особа або група осіб можуть зазнавати дискримінації, упередженого ставлення або ворожнечі. Закріплення в кримінальному законодавстві саме «відкритого переліку захищених ознак» є найбільш раціональним, оскільки, дозволяє взяти під захист більшу кількість осіб з різних категорій;

власне бачення положення щодо поняття «наси́льство», яке є неконкретизованим у ст. 161 КК України, а за відсутності конкретизації таке насильство має охоплювати як небезпечне так і насильство, яке не є небезпечним для життя та здоров'я особи. Тому, є необхідність конкретизувати в ч. 2 ст. 161 КК України вид «наси́льства» - «фізичне насильство, яке не є небезпечним для життя і здоров'я потерпілого». Тоді як в ч. 3 ст. 161 КК України варто було б передбачити, «наси́льство - фізичне насильство, яке є небезпечним для життя і здоров'я потерпілого», структуру складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 161 КК України, шляхом доповнення додатковими «захищеними ознаками»

рівноправності громадян такими як: «сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність, вік»;

положення щодо формулювання власного визначення «образи почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями» під яким можна розуміти: висловлювання презирства до будь-якого віросповідання, релігійної громади, конфесії, релігійної течії; зневажливе ставлення до певної релігії, релігійної течії, релігійних обрядів; умисні образи, приниження людини у зв'язку з її релігійними переконаннями; висміювання, умисне приниження релігійних поглядів, релігійних символів, ритуалів; глум над місцями богослужінь, релігійних зібрань, місцями поклоніння, паломництва. Тобто, образа - це несправедливе завдання іншій особі смутку, болі, приниження;

доктринальний підхід щодо тлумачення принципів «рівності», «рівноправності» і «недискримінації», які не є ідентичними поняттями. Вони в багатьох аспектах співпадають, але є різними за своєю сутністю.

Практичне значення і впровадження одержаних результатів дослідження

Дисертаційна робота містить нові, раніше не захищені наукові положення, а обґрунтовані результати у сукупності розв'язують актуальне наукове завдання, яке полягає в обґрунтуванні теоретичних і науково-методичних засад кримінальної відповідальності за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками за законодавством України та держав Європейського Союзу. В результаті проведеного дослідження дисертантом сформульовано низку висновків, рекомендацій та положень, що мають як науковий, так і практичний інтерес.

В свою чергу, практичне значення результатів, отриманих авторкою дисертаційного дослідження, полягає в тому, що анонсовані пропозиції, висновки та узагальнення можуть бути використані як підґрунтя для подальших загальнотеоретичних наукових досліджень проблем протидії кримінальним правопорушенням загалом; в освітньому та освітньо-науковому процесі – у закладах вищої освіти під час підготовки здобувачів усіх рівнів вищої освіти, а також під час викладання навчальних дисциплін «Кримінальне право», розробці

робочих програм та методичних рекомендацій із вказаних дисциплін (акт впровадження Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова – Додаток Д).

Запропоновані результати дослідження також можуть бути використані в діяльності судових і правоохоронних органів, адвокатури задля вирішення проблемних ситуацій, що виникають у процесі застосування норми про кримінальну відповідальність за порушення рівноправності громадян (Акт впровадження результатів дисертації у діяльність Ради адвокатів Хмельницької області Національної асоціації адвокатів України від 05.05.2025 р.) (Додаток Г).

Таким чином, результати дисертаційного дослідження (у тому числі відображені у наукових публікаціях здобувача) мають необхідний рівень наукової новизни. Проведене в роботі дослідження завершується логічними та послідовними висновками.

Повнота викладу положень дисертації в наукових публікаціях за темою дисертації

Основні положення дисертації Смірної Ірини Сергіївни «Кримінальна відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками за законодавством України та держав Європейського Союзу» висвітлено у трьох наукових статтях у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України.

Текст дисертації містить посилання на використані при проведенні дослідження наукові результати, ідеї, публікації інших авторів (список використаних джерел сформовано з 296 найменування).

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації

У цілому позитивно оцінюючи дисертацію Смірної Ірини Сергіївни «Кримінальна відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками за законодавством України та держав Європейського Союзу», та не нівелюючи внесок авторки у сучасну кримінально-правову доктрину, тим не менш, слід констатувати, що окремі узагальнення,

положення та висновки, презентовані автором, потребують уточнення або додаткової аргументації.

1. Одним із результатів дисертаційного дослідження є пропозиція авторки, щодо доцільності зниження віку кримінальної відповідальності за ч. 2, 3 ст. 161 КК України до 14-ти років. Погоджуючись в цілому з висновками дисертанта, наголосимо у цій частині думка дисертантки є доволі спірною. Оскільки, чи може дитина в 14-ть років розуміти значення таких категорій, як: «дискримінація», «розпалювання ворожнечі і ненависті», «образа релігійних почуттів»?

2. Підрозділ 3.1 дисертаційного дослідження «Кваліфікуючі ознаки кримінального правопорушення за ст. 161 КК України та злочинних посягань на рівноправність за законодавством держав Європейського Союзу» серед іншого завершується наступним висновком: «З аналізу кримінального законодавства держав ЄС вбачається, що в останньому в різний спосіб закріплюються поняття «насильство», «погроза» в розумінні злочинних посягань на рівноправність. Зазначені ознаки представлені в зарубіжному законодавстві і як ознака об'єктивної сторони (Польща, Іспанія, Швеція, Данія), так і у вигляді кваліфікуючої (Чехія, Болгарія, Угорщина) та особливо кваліфікуючої ознаки (Болгарія, Латвія, Словенія). Поняття «службова особа» також виступає у вигляді кваліфікуючої (Румунія, Латвія) та особливо кваліфікуючої ознаки (Іспанія, Словенія, Нідерланди), ознакою об'єктивної сторони (Нідерланди, Люксембург, Швеція, Румунія)». Водночас, авторкою не пропонується відповідне узагальненнями використання такого висновку у правовій системі України.

3. Одним із результатів дисертаційного дослідження є пропозиція авторки щодо доведено необхідність доповнити ч. 2 ст. 161 КК України новим способом вчинення - «публічно». Під публічним способом вчинення варто розуміти: вчинення дії таким чином, щоб результати таких дій стали відомі або мали наслідки для необмеженої кількості людей. Тобто, необов'язково, щоб такі дії вчинялися при великій кількості людей, публічно, головне, що результати таких дій можуть стати відомі (стали відомі) необмеженій кількості людей в подальшому (наприклад, розміщення посту в соціальній мережі з метою розпалювання ворожнечі і ненависті). Погоджуючись з цим висновком наголосимо, що додаткової

аргументації вимагає питання яким чином співвідносяться поняття «публічно» (в ч. 2 ст. 161 КК України) та пропозиція доповнити ч. 3 ст. 161 КК України (вчинені з використанням електронних комунікаційних мереж у сфері медіа, телевізійного мовлення, радіомовлення, друкованих медіа, інших засобів масової інформації, комп'ютерних мереж), чи не охоплює поняття «публічно» категоріями, запропонованими в ч. 3 ст. 161 КК України?

4. Одним із висновків авторки є положення відповідно до якого до детермінантів кримінального правопорушення за ст. 161 КК України можна віднести: інформаційне середовище (наявність пропаганди; толерування радикалізму, дезінформації через ЗМІ); соціально-економічне становище (низький рівень освідченості, бідність та безробіття); ідеологічна і політична нетерпимість (пропагування ненависті, поширення і толерування ідей расизму та ксенофобії); проблеми у правозастосуванні (безкараність, недосконалість правових норм); культурні стереотипи (упередження, небажання критичного переосмислення). Водночас, зазначені положення у подальшому авторкою не аналізуються, а їх вплив на стан та динаміку вчинення кримінального правопорушення за ст. 161 КК України не оцінюється.

5. На окреме зауваження заслуговує посилення авторки на використання у дослідженні статистичного методу, який було використано під час вивчення матеріалів правозастосовної практики і дозволив виявити окремі тенденції розвитку слідчої і судової практики. Ознайомлення з текстом дисертації доводить досить обмежений характер використання цього наукового інструменту дослідження (с.66-67).

Разом з тим, висловлені зауваження та рекомендації носять переважно дискусійний характер і не знижують загального позитивного враження від представленої дисертаційної роботи.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК ТА ОЦІНКА ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертація Смірної Ірини Сергіївни «Кримінальна відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими

ознаками за законодавством України та держав Європейського Союзу», подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії, є самостійною завершеною кваліфікаційною науковою роботою, що містить нові обґрунтовані та аргументовані результати, які у своїй сукупності є значущими як для правової доктрини, так і мають практичне значення, відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а її автор – Смірнова Ірина Сергіївна заслуговує на присудження освітньо-наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право.

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук,
професор, професор кафедри
права Хмельницького
національного університету

О. О. Пунда

Підпис професора кафедри права Пунди О.О. засвідчую

Проректор з наукової роботи
Хмельницького національного
університету, д. т. н., професор

О. М. Синюк